

APPENDIX

ÁRPÁD-KORI ÁLLATCSONTOK SZÉKKUTAS, SÓS-HALMI DŰLŐ LELŐHELYRŐL

TUGYA BEÁTA*

Bevezetés, anyag és módszer

A lelőhelyen a Tornyai János Múzeum munkatársai Csányi Viktor vezetésével végeztek először próba-, majd megelőző feltárást, amelyek során csak kisebb mennyiségű, mindössze 581 db állatcsont került elő. A legtöbb állatcsont (456 db) az Árpád-kori objektumokból származik, a többi szarmata és újkori, illetve kevert betöltésű objektumokból (szarmata/avar; késő avar/Árpád-kor) jött elő. A határozásnál és életkorok megadásánál E. Schmid 1972-es, a csontok méreteinél A. von den Driesch 1976-os munkáját vettem alapul.¹

A leletek többsége jó állapotú, csak néhány tucat csont volt mállott, illetve égett, rágott vagy darabolt. A leletek konyhahulladék jellegűek, többségüket intenzíven darabolták: a csontoknak mindössze 29%-a volt 10 cm-nél hosszabb, az ettől kisebb csontok közül 53% az 5–10 cm, 18% pedig a 0–5 cm közötti mérettartományba esett. A csontok anatómiai és rendszertani megoszlása a 2. táblázatban látható.

Leírás, elemzés

A 456 db Árpád-kori csontanyag 20 objektumból származik. A mocsári teknős páncélon kívül csak háziállatok maradványai kerültek elő, ez az Árpád-korban nem meglepő, a vadászat – ha elő is fordul – általában csak minimális szokott lenni (1. táblázat).

A meghatározható Árpád-kori állatcsontok 66,6%-át (NISP = 297 db) szarvasmarha-maradványok teszik ki. A többi faj csontmennyisége jelentősen elmarad a marha mellett, annak legfeljebb a hatodát teszik ki. A szarvasmarha egyedek száma a legnagyobb a fajok között: a 10 példány életkori megoszlása meglehetősen vegyes, fiatal és kifejlett egyedek egyaránt megtalálhatók. A legfiatalabb állat csak 1,5 év körüli volt, a nagyon fiatal (<1 év) példányok hiányoznak. A marhákat az év bármely időszakában levágták, nem korlátozódott bizonyos évszakokra. Több szarvcsapon megfigyelhető a szaru eltávolításának a nyoma (1. kép 1–2). A szarvcsapokat a tőhöz közel körbevágták, majd a szarvat lehúzták a csontos alapról. A szaruból számos használati tárgy készülhetett, akár evőeszköz is, de talán leggyakrabban gombok, fésűk, esetleg magát a teljes szarut használták valamilyen anyag (pl. só) tárolására. Ezenfelül minden bizonytal

anál is megfőzték, ami szarvak, szarvcsapok nélkül lényegesen könnyebb, hiszen kisebb helyet foglal el az edényben. Ezt az elképzelést alátámasztja, hogy több állkapcsot daraboltak, elsősorban az állkapocs ágán figyelhetők meg darabolásnyomok (1. kép 3). Mindez arra utal, hogy a levágott állat fejét is szétdarabolták: a fej, a pofa húisai is kedveltek voltak az Árpád-korban.

A szarvasmarhacsontok mennyiségétől jócskán elmaradt a második leggyakoribb, a lovak csontmennyisége. A 48 db csont a meghatározható leletek 10,76%-át teszi ki, legalább 4 példányból származnak a csontok, köztük 2 fiatal állat volt. Egyik kevesebb mint 1 évet élt, a másikat 2 éves korában vágták le. A 4–4,5 éves ló már kifejlett, de még fiatal állatnak számít. A negyedik lóról csak az állapítható meg, hogy kifejlett példány volt, ennek az állatnak épen maradt kézközépcsontja alapján számítható a marmagassága. A 211 mm hosszúságú csont egy 132 cm-es marmagasságú, kis méretű példányból származik.² A lóhús fogyasztását legalább két csont bizonyítja. Egyik egy medence csípőcsont, amelynek vápához közeli végén, a belső oldalon több bárdnyom látható (1. kép 4). Egy ló I. ujjperc elülső oldalán (1. kép 5) és alján (1. kép 6) is több darabolásnyom figyelhető meg. A lóhús fogyasztása az Árpád-korban, főleg annak első felében egyáltalán nem volt ritka, gyakorisága persze elmarad a szarvasmarháé mellett.

1. táblázat. Árpád-kori fajlista
Table 1. Species list of the Árpadian Age

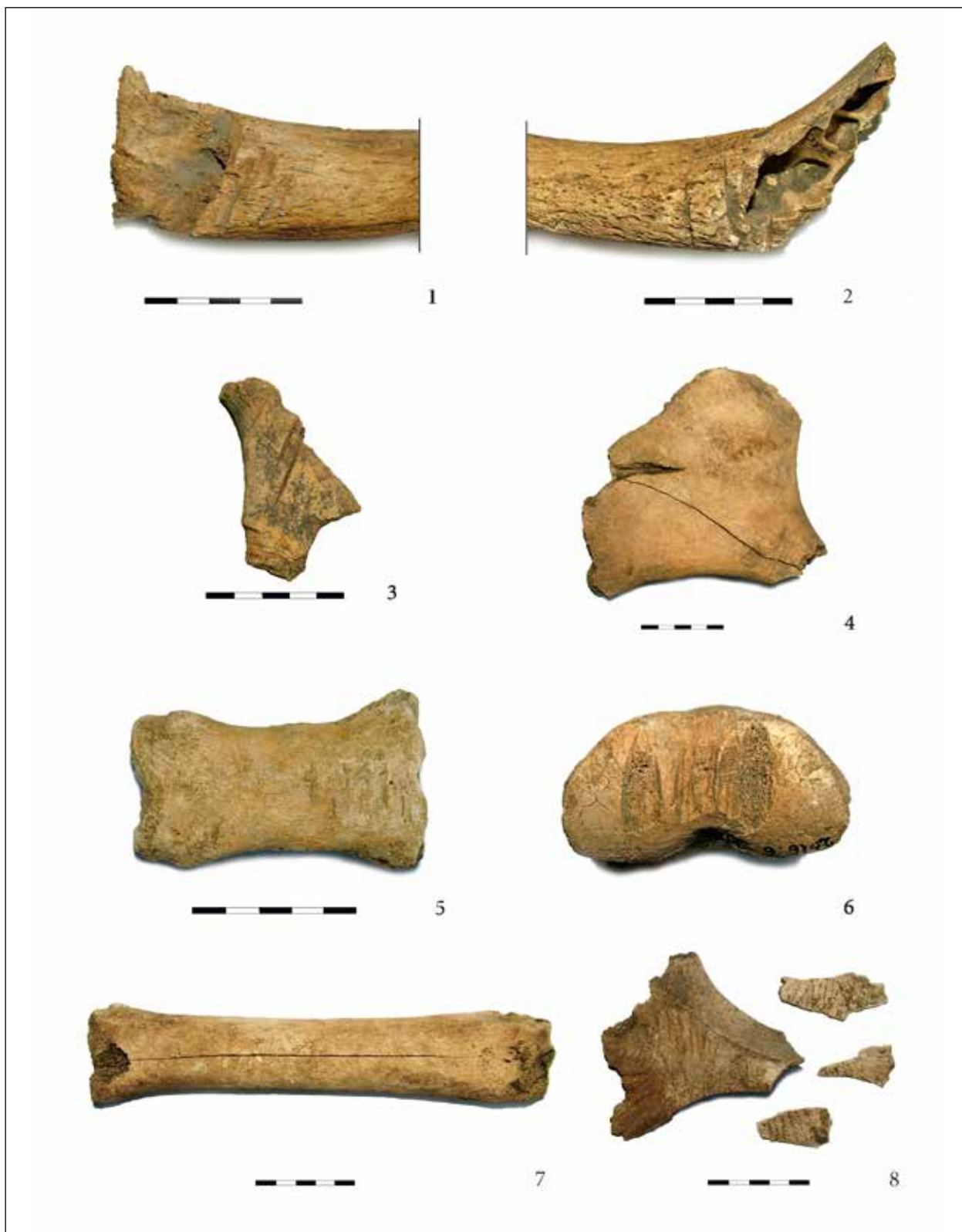
Faj	NISP	%	MNI
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i> L.)	297	66,6	10
Juh (<i>Ovis aries</i> L.)	2	0,45	4
Juh/kecske (<i>Caprinae</i> G.)	35	7,85	
Házisertés (<i>Sus domesticus</i> Erxl.)	1	0,22	1
Ló (<i>Equus caballus</i> L.)	48	10,76	4
Kutya (<i>Canis familiaris</i> L.)	46	10,31	2
Tyúk (<i>Gallus domesticus</i> L.)	3	0,67	2
Lúdféle (<i>Anseridae</i> sp.)	1	0,22	1
Madár (<i>Aves</i> sp.)	12	2,7	2
Mocsári teknős (<i>Emys orbicularis</i> L.)	1	0,22	1
Nagypatás	7	–	–
Kispatás	3	–	–
Összesen	456	100	27

* Kézirat beérkezett: 2020. április 23. Kézirat elfogadva: 2020. június 11.

* Tugya Beáta: Thúry György Múzeum; 8800 Nagykanizsa, Zrínyi Miklós utca 62.; e-mail: tbea82@gmail.com

¹ SCHMID 1972; DRIESCH 1976.

² БИТТ 1952.

1. kép. 1: Darabolásnyomok szarvasmarha szarvcsapon; 2: Darabolásnyomok szarvasmarha szarvcsapon; 3: Bárdnyomok szarvasmarha állkapocs ágán; 4: Darabolt ló medence csípőcsont; 5: Kisebb vágásnyomok ló I. ujjperc elülső oldalán; 6: Bárdnyomok ló I. ujjperc alján; 7: Csontkorcsolya ló kézközépcsontból; 8: Nagypatás medencecsontból kialakított csonttilló töredékei

Fig. 1. 1: Cut marks on a cattle horn-core; 2: Cut marks on a cattle horn-core; 3: Chop marks on a cattle angularis mandibulae; 4: Horse pelvis (ilium) with cut marks; 5: Small cut marks on a horse phalanx proximalis (dorsal view); 6: Chop marks on a horse phalanx proximalis (distal view); 7: Bone skate made from a horse metacarpus; 8: Fragments of a bone anvil made from the pelvic bone of a large ungulate

2. táblázat. Az Árpád-kori állatsontok anatómiai és rendszertani megoszlása fajonként
 Table 2. The anatomical and taxonomical distribution of animal bones by species (Árpadian Age)

	Szarvasmarha	Ló	Juh	Juh/kecske	Sertés	Kutya	Tyúk
Szarvcsap	26	-	-	-	-	-	-
Koponya	16	2	1	-	-	2	-
Szarvcsap + koponya	8	-	-	-	-	-	-
Orrcsont	3	-	-	-	-	-	-
Állcsont	11	-	-	1	-	1	-
Állközötti csont	2	-	-	-	-	-	-
Állkapocs	33	5	-	6	-	4	-
Fog	30	9	-	-	-	2	-
1. nyakcsigolya	-	1	-	-	-	2	-
2. nyakcsigolya	1	-	-	-	-	2	-
Nyakcsigolya	4	-	-	-	-	6	-
Hátcsigolya	9	-	-	-	-	-	-
Ágyékszigolya	1	-	-	-	-	7	-
Keresztcson	-	-	-	-	-	1	-
Csigolya	2	-	-	-	-	-	-
Borda	32	-	-	6	-	1	-
Lapocka	7	1	-	4	-	1	-
Karcsont	4	2	1	1	-	1	2
Orsócsont	9	-	-	4	-	1	-
Könyökcsont	-	-	-	-	-	1	-
Kéztőcsont	1	5	-	-	-	-	-
Kézközépcsont	18	3	-	-	-	-	-
Medence	6	1	-	1	-	5	-
Combcson	7	4	-	2	1	1	-
Sípcson	11	1	-	9	-	2	-
Bokacsont	1	-	-	-	-	-	-
Csigacsont	5	-	-	1	-	1	-
Sarokcsont	4	1	-	-	-	1	-
Lábközépcsont	16	3	-	-	-	-	1
Kéz/lábközépcsont	-	-	-	-	-	4	-
I. ujjperc	6	4	-	-	-	-	-
II. ujjperc	4	1	-	-	-	-	-
III. ujjperc	2	2	-	-	-	-	-
Egyenítőcsont	-	1	-	-	-	-	-
Hosszúcsont	11	2	-	-	-	-	-
Laposcsont	7	-	-	-	-	-	-
Összesen	297	48	2	35	1	46	3

A juh és a kecske csontjai nagyon hasonlítanak egymásra, megkülönböztetni őket csak néhány csontjuk bizonyos jegyei alapján lehet. A székkutasi anyagban 2 csontról volt megállapítható, hogy juhokból származik, a többi a juh/kecske kategóriába tartozik. Együttes mennyiségük 37 db, ami a meghatározható csontok 8,3%-át alkotja. A legkisebb egyedszám 4, a legfiatalabb példányt

1/2 éves korában, ősz elején vágták le. Egy példány *juvenilis* (kb. 1-2,5 év közötti), egy kb. 2,5-3 éves, egy pedig kifejlett állat volt. Egy orsó- és egy sípcson ton kutya rágásnyomait lehetett megfigyelni.

Mindössze 1 db sertécsont került elő a leletanyagból, egy combcsont 45 mm hosszúságú darabja, amely az életkor megállapítására nem alkalmas.

A 46 db kutyacsont legalább 2 egyedre utal, egy idősebb, *maturus* korúra és egy legfeljebb felnőtt (max. 2–3 éves) állatra. A kutyák a lelőhely több, más fajokhoz tartozó csontját is megrágták, nyomot hagytak a csontok végein.

A 3 db tyúkcsontról meghatározható leletek 0,67%-át teszi ki, legalább 2 egyedből származnak, egyik kifejtett, a másik még fiatal állat volt. A kifejtett példány egy tojó volt. A tyúk az Árpád-kor első felében még viszonylag ritka faj, bár az sem kizárható, hogy elsősorban a tojásért tartották, és levágására ezért került ritkán sor. Ennek részben ellentmond ez a lelőhely, ahol az egyik tyúkcsontról fiatal példányra utal. A tyúkcsontról kis mennyiségét az is okozhatja, hogy a kutyák nyom nélkül el tudják pusztítani a tyúkcsontról, sőt maga az ember is lerághatja főleg a fiatal példányok porcos csontvégeit.

Egy lúd sípcsontjának alsó vége került elő a leletanyagból, akár házilúd is lehetett. A házilúd ismert az Árpád-korban, egyházi tizedet is kellett fizetni utána. Az Árpád-kori leletanyagokban általában ritkább, mint a tyúk.

Mocsári teknős páncéljának egy darabja több apró töredékre törve került elő, nagy valószínűség szerint régészeti lelet, mert a gödröt ásva áttelelő és elpusztuló állatnak a csontjai is előkerültek volna. Húsának fogyasztása elképzelhető, még a 18. századi főúri receptkönyvek is tartalmazzák a teknős elkészítésének variációit.

Árpád-kori csonteszközök

Két csonteszközt, egy csontkorcsolyát és egy csontüllőt tartalmazott az Árpád-kori leletanyag.

A csontkorcsolya ló kézközépcsontjából (*metacarpus III.*) készült, mindkét végén az ízületi felületet megfaragták, felületén kopásnyomok látszanak (1. kép 7). Sajnos a csont meglehetősen mállott, középen majdnem teljes hosszúságban repedt. Rossz állapota miatt a kopásirányok nem állapíthatók meg, pedig a valódi funkció megítéléséhez ez fontos lenne. Kialakítása egyébként megfelel az egyszerű, furat nélküli csontkorcsolyákénak, ugyanis lábra rögzítés nélkül, egyszerűen a hátulsó oldalra állva alkalmas a csont a jégen való csúszkálásra.

A másik csonteszköz, egy csontüllő, az előbbi tárgynál sokkal izgalmasabb, sokkal ritkább. A sarló fogazásakor, illetve a kicsorbult sarló fogainak helyrekalapálásakor csontüllővel helyettesítették a fémüllőt, támaszként szolgáltak, többnyire fa bakon. Legalkalmasabbak a nagytestű állatok, szarvasmarha és ló hosszúcsontjai, illetve a nagy felületű, de lapos csontok, mint például az állkapcsok, lapockák, medencék. Helyrekalapáláskor a sarló fogai jellegzetes lenyomatot hagytak a csonton: apró, háromszög alakú benyomódások sorai figyelhetők meg.³ Székkutason egy nagypatás medencéjének csípőcsonti

részét használták csontüllőként (1. kép 8). A csípőlapát a medencének a legnagyobb felületű és a leglaposabb része, ezáltal a legalkalmasabb üllőnek. A csont sajnos több darabra tört, de mindegyiken jól látszik a sarló fogainak lenyomata. A csontnak több oldalát használták. Ezt a tárgytípust Magyarország területén eddig csak néhány lelőhelyről ismerjük, publikálásra eddig egy tucatnyi lelőhely anyaga került.⁴ Az Árpád-korban gyakori, az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy az ország minden területén használták. A régészeti raktárakban lévő csontanyagok egy része bizonyosan tartalmaz csontüllőt, csak állatcsontvizsgálat nélkül ez nem derül ki. A csontüllők azért különleges és fontos tárgytípusok, mert információkat hordoznak az állattartásról (maga a csont), a csontmunkálásról; bizonyítékai továbbá annak is, hogy a településen kovácsműhely(ek) működtek, ahol a fémeszközöket karbantartották, illetve közvetve utalnak a gabonatermesztésre is.

Összehasonlítás, összefoglalás

A csontanyag kisebb mennyisége miatt tartózkodnunk kell a messzemenő következtetések levonásától. Azonban mégis érdemes összehasonlítanunk ezt a székkutasi anyagot (2. táblázat) a térség többi Árpád-kori lelőhelyén tapasztaltakkal.

A székkutasinál idősebb leletanyag jellemzi az Orosháza-Tesco lelőhelyet, ahol a csontanyag mennyisége mindössze 169 db volt. A fajok sorrendje: szarvasmarha – kiskérődzők – ló – sertés. A juh/kecske csoport és a ló mennyisége lényegében megegyezik, és valamivel több ló került elő, mint Székkutason.⁵ Az előkerült 5 db sertéscsont nem sok, de arányaiban többet jelent (3%), mint Székkutason (1%).

Kaszaper (Pereg) a székkutasihoz hasonló korú leletanyagában az eddigiektől eltérő sorrend tapasztalható: a szarvasmarha, kiskérődző sorrendet a sertés (15%), majd a ló követi.⁶

A nagy méretű és leletanyagban igen gazdag Orosháza 10. lelőhellyel összevetve – ahol több mint 15 000 db állatcsont került elő – a fajok pontos sorrendjében mutatkozik némi eltérés, mert amíg Orosházán szarvasmarha – juh/kecske – ló a három legfontosabb háziállat sorrendje, addig Székkutason a szarvasmarhát a ló, majd a juh/kecske követi. Azonban a csontanyag összetétele, a sertéscsontok kis mennyisége nagy hasonlóságot mutat Orosháza 10. lelőhellyel, ahol a sertéscsontok aránya 0,2%.⁷ A kb. 10 km-re lévő orosházi lelőhelyen a székkutasihoz hasonlóan csontüllő is előkerült, ott több darab is.

A térségben a legnagyobb hasonlóságot a székkutasi leletanyag Orosháza 10. lelőhellyel mutat, a csontanyag mennyiségében megfigyelhető különbségek ellenére is.

⁴ GÁL et al. 2010, 117–126; KVASSAY-VÖRÖS 2010, 135–139.

⁵ LUKÁCS et al. 2015.

⁶ LICHTENSTEIN-RÓZSA-SZIGETI S.A.

⁷ RÓZSA-TUGYA 2012.

³ TUGYA 2015, 21.

IRODALOM

DRIESCH, ANGELA VON DEN

- 1976 A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich. Peabody Museum Bulletin 1. New Haven.

GÁL ERIKA–KOVÁCS ESZTER–KOVÁTS ISTVÁN–ZIMBORÁN GÁBOR

- 2010 Kora középkori csonttölgök Magyarországról: egy újabb példa az állatcsontok hasznosítására. In: Gömöri J.–Körösi A. (szerk.): Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Anyagi kultúrák a Kárpát-medencében 4. Budapest, 117–126.

KVASSAY JUDIT–VÖRÖS ISTVÁN

- 2010 Az Árpád-kori Kolon falu kovácsműhelyének archaeozoológiai bizonyítékai. In: Gömöri J.–Körösi A. (szerk.): Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Anyagi kultúrák a Kárpát-medencében 4. Budapest, 127–141.

LUKÁCS NIKOLETTA–KREITER ATTILA–LICHTENSTEIN LÁSZLÓ–PÁNCZÉL PÉTER–TUGYA BEÁTA–RÓZSA ZOLTÁN

- 2015 Kora Árpád-kori teleprészlet Orosháza-Tesco lelőhelyen. In: Szöllősy Cs.–Pokrovenszki K. (szerk.): Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciája. A Szent István Király Múzeum Közleményei 51. Székesfehérvár, 9–36.

LICHTENSTEIN, LÁSZLÓ–RÓZSA, ZOLTÁN–SZIGETI, JUDIT

- s.a. Chronological observations of the appearance of red slip coating on Árpadian Period cauldron fragments in the light of the excavations at Végegyháza Zsibrik-domb site.

RÓZSA ZOLTÁN–TUGYA BEÁTA

- 2012 Kik voltak az első Orosháza lakói? Problémafelvetés egy kutatás kezdetén. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 6. Orosháza, 10–31.

SCHMID, ELISABETH

- 1972 Atlas of Animal Bones for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists (Knochenatlas für Prähistoriker, Archäologen und Quartärgeologen). Amsterdam–London–New York.

TUGYA BEÁTA

- 2015 Kora középkori csonttölgök Orosházáról. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 13. Orosháza, 21–27.

Витт, Владимир О.

- 1952 Лошади Пазырыкских курганов. Советская Археология (Москва–Ленинград) 16, 163–203.